

Jaroslav Čechura

SEX V DOBĚ TEMNA

Sexuální život na českém jihu v prvním
století Schwarzenberků (1660-1770)

Rybka Publishers

Copyright © Jaroslav Čechura, 2015
Copyright © Rybka Publishers, 2015
ISBN 978-80-87950-14-2

MALÉ ZASTAVENÍ PŘED ÚVODEM

Tato kniha vznikala poměrně dlouho. Není to ovšem nic divného vzhledem k jedinečnému bohatství z Třeboně spravovaných jihočeských archivů, v čele s Třeboní samotnou, jíž vydatně sekundovaly oba archivy českokrumlovské, abych jmenoval vlajkové lodi, které dovedly moji lehce děravou bárku poznávání bezpečně do tohoto přístavu. Tím přirozeně přehled nekončí, jak prozrazuje výčet osob, které mi pomohly nejen při práci s materiálem, ale byly nápomocné i nejedním slovem, ať souhlasným či nesouhlasným. Nakonec jsem ovšem musel vybojovat zápas sám se sebou o to, zda chci či nechci sledovat, jak se na sex a jeho projevy dívali příslušníci soudobé byrokracie, knížata ze Schwarzenberku či panovník, respektive panovnice. Stále více jsem si uvědomoval, že taková orientace studia nezachycuje téma v celé jeho šíři. A potom, přiznám se hned zpočátku, mě ani tak nezajímalo sledovat sex a jeho projevy jako výlučně trestné jednání, jako činy, které vyvolávaly nutnost potrestat či sankcionovat takové předchozí konání dvou osob, ženy a muže. Uvědomoval jsem si, že tak přece neposuzujeme sex dnes ani včera, patrně se tak na něj nebudeme dívat ani zítra či za rok... A záhy jsem dospěl k řadě důkazů a dokladů o tom, že tak nebyl posuzován ani v tak trochu mytické „době temna“.

Zvolna, doslova krok za krokem jsem se přibližoval k tomu, jak sex a jeho různé projevy vnímali jejich skuteční aktéři. Ne, nejde jen o hru slovíček, ale o poměrně závažný posun. Proč bychom měli stále sledovat venkov a projevy jeho obyvatel výhradně pod úhlem pohledu aristokratů, jejich úředníků či prostému člověku značně vzdálených dobových intelektuálů, mravokárců? Někdy se zdá, jako by páni a jejich byrokraté přímo či nepřímě řídili, ba ovládali každodenní život bezpočtu lidí, již byli jejich poddanými. Je ale velký mýtus představovat si, že *ovládání* stále a stále mysleli na své *ovladatele!* Že by sedlák či chalupník, řekněme starý protiva Beneš Novotný z Přesecky, nemyslel při ranní cestě ze své chalupy do chléva na nic jiného než na svoji vrchnost, co si zase dnes vymyslí? To by byla arci naivní představa. Vrásky na jeho starém čele mu přibývaly spíše kvůli jeho čtvrté, mladé ženě Anně, s níž byl v každodenních konfliktech, v každodenních verbálních potyčkách. Žena nebyla poslušná, nedržela se příslušných příkázání a manželka po určité době prostě

opustila. O takovémto jednání ovšem rozhodovali sami aktéři příběhů, z nichž se teprve posléze staly případy, které byly řešeny před konkrétními instancemi.

K takovému posunu optiky poznávání někdejší každodennosti mi více než učené rozpravy věhlasných kolegyň a kolegů pomohly především dlouhé procházky po hrázích legendárních a stále romantických třeboňských rybníků Svět a Opatovický. Inspirací se mi stala evokace představy, jak kdysi Josef Šusta převážel z Domanína do Prahy jednu z proslulých desek Mistra Třeboňského oltáře, jež se tam dlouhou dobu nacházela v jakési kapličce u silnice... I tu kapličku jsem našel a kladl si otázku, jak je možné, že dnes světově proslulý obraz někdo neukradl...

Inu, každá doba má své dominanty, konstanty, ale i hloupá opatření. To jsem si uvědomil, když jsem musel opustit půvabné dvojlodí kostela sv. Jiljí v Třeboni, neb se panu faráři nelíbilo, že jsem se tam pokusil cosi fotit. Ano, na dveřích je jakási neumělá cedulka: Fotografování zakázáno... Jenže i takovouto negativní zkušenost, překročení zákazu a jeho sankcionování může historik využít pro potřeby své práce... Nevěříte? Měli byste. To je totiž mechanismus, jímž je kniha, kterou jste právě otevřeli, doslova našlapána.

V tomto kontextu si tedy možná i uvědomíme, že člověk počátku 18. století a člověk počátku 21. století mohou mít cosi společného. Třeba to, že nemají příliš v úctě soudobé normy a předpisy a ne vždy se jimi ve svém každodenním životě řídí. Je poměrně naivní představa, že správa třeboňského panství, čítající zhruba desítku osob, mohla nějak výrazněji regulovat chování svých poddaných, a už vůbec ne je disciplinovat. Na jednoho úředníka totiž připadalo minimálně pět set duší, možná i daleko více. Také na to jsem myslel, když jsem šel po rozsáhlém zámeckém dvoře, abych jej opustil branou kolem Krčínova domu s podstatně inovovaným obsahem, jež tvoří jakési olbřímí akvárium. Že by to souviselo s tím, že jsme v kraji rybníků...? Možná, jen se tak trochu dívím, proč tam chovají jen sladkovodní ryby a rybičky. Třeba jen zatím...

A tak zbývá toto lehké nemetodologické rozjímání uzavřít jaksí nadčasovým veršem Josefa Kainara:

*„Vlaky jely na jih,
já volil sever,
kterej vlak zmeškal jsem,
tím už jsem nejel.“*

Ne, tento verš se rozhodně nemusí týkat železniční dopravy... I když nepodceňujme ani tento civilizační fenomén, v posledních letech byly právě moje cesty na jih nejednou okořeněny různými překvapeními, zejména mezi Benešovem a Tábořem. A spojení sexu s kolejiemi všeho druhu vyvolává různé asociace, a nemusejí to být jen legendární *Ostře sledované vlaky* Bohumila Hrabala...

Kapitola 1

AKTÉŘI SEXU SE PŘEDSTAVUJÍ

1.1 ÚVODEM: HODILA PODKOVOU

Ačkoli slunce oněch červnových dnů předvádělo opět jednou svoji milostivější tvář a dlouhými paprsky doslova bralo za ruku a lákalo do přírody, k vodě, či jen tak chytat lelky, u mne zase jednou nepochodilo. Seděl jsem totiž od rána v prostorné, poněkud zšeřelé místnosti, pamatující těžké a pomalé kroky posledního pána z Růže, pana Petra Voka. Přirozeně nejen jeho, jak dokládají stále elegantní nazelenalé pruhované hedvábné tapety na zdech, decentně malovaný strop stejně jako výhled z okna do zámeckého parku. Ovšem, jedná se o Třeboň se známým zámekem, jakoby zapuštěným mezi večer poněkud ospalé starobylé městečko, rybník Svět a romantický, ač dnes nevelký zámecký park, a nověji také o lázeňský provoz (ač to, že jde o lázně, jména Berta či Aurora jen málo prozrazují – zasvěcení však vědí své). „Místo činu“ představuje v naznačené konfiguraci samotný legendární třeboňský archiv, v posledních desetiletích označovaný jako Státní oblastní.

Ale vraťme se zpět do tamní studovny či badatelny. Na stolku z tmavého dřeva leží několik foliantů, obsahujících velmi prozaickou materii, totiž každoročně kolem Vánoc prováděné soupisy poddaných obyvatel na celém velkém a lidnatém panství. Přirozeně jak narůstal počet obyvatel, zvětšoval se i objem těchto knih. Nejmladší svazky z první polovice „století páry“ mají tloušťku i dobrých deset centimetrů. To ale není až tak podstatné. Nejedná se o žádnou suchopárnou četbu, z každé stránky do slova a do písmene čiší člověčina. Prohlížím stránku za stránkou a do oka mi padá dosti nápadný, navíc docela často se opakující symbol, ne nepodobný řeckému písmenu omega. Žádný vztah k antice v tom ale nehledejte, s největší pravděpodobností to totiž bude obyčejná podkova. Marně si lámou hlavu, co tento symbol může asi znamenat. Ptám se, ptám,

poté hledám v knihách, ne, nikdo neví. Beru na pomoc Františka Ladislava Čelakovského¹, ale jeho velké sběratelské dílo mi nepomůže; ani Jaroslav Zaorálek² nenabízí o podkově v jiném než konvenčním významu v podstatě žádný výklad. Opravdu mi nikdo nepomůže? – přemítám.

Druhý den se na stejném místě brzy po ránu otevírají dveře a téměř neslyšně vstupuje do místnosti pan Karel Dudáček, kterému v třeboňském archivu nikdo neřekne jinak než Kája, vynikající archivář, dnes bezesporu nejlepší znalec pokladů tamní proslulé „dlouhé chodby“. Trefa do černého, opravdu nelze tohoto znalce minulých věků a jejich příběhů opomenout... říkám si: je to patrně poslední záchrana. Kája neváhá a svým typickým suše lapidárním způsobem odpovídá na můj dotaz s očividnou jistotou. Symbol znamenal, že dotyčná osoba *hodila podkovou*, dí s nehranou samozřejmostí, jako by hovořil o včerejším letním deštíku. Šlo o označení mladých žen, které se podle dobové mluvy 17. až 18. století „zmrhaly“; dnes bychom řekli lehce neutrálně, že přišly do jiného stavu. Ne snad, že bych Kájovi nevěřil, avšak znáte to: důvěřuj, ale... Napadá mě tedy Josef Jungmann jako poslední záchrana. Ovšem, jeho slovník obsahuje i takovýto obrat: „Všetečná děvečka brzy podkovu odvrže, zjirknají a v břicho oteče, a za to sebrance sobě uhoní. Reš. Syr.“³ Tolik jihočeský „mravokárce“ Reselius. Vidíte, jiný Jihočechem, pro změnu o pár století mladší, pan Karel Dudáček měl pravdu! A pozoruhodné je i to, že se takovýto v podstatě lidový výraz dostal až do úředních dokumentů schwarzenberské správy. Nelze ale říci, že by doba raného novověku hledaným souslovím kdovíjak plynula. Opravdu ne.

Zdánlivě nekonečné kartotéky Ústavu pro jazyk český AV ČR neposkytují kupodivu žádné podstatnější rozhojnění zmíněného výrazu, až na postilu plzeňského rodáka Vojtěcha Scipia, jenž v roce vypuknutí stavovského povstání napsal: „Mnozí svět křížem projdou, a nikdež nic dobrého neudělají; všudy zlou památku po sobě nechávají. Někde poctivému člověku manželku poškrvnil; jinde něčí dceře podkovu srazili – i jinde zdluživše se za dveřmi patami zaplatili.“⁴

ALE ZPĚT do badatelný třeboňského archivu. Opakovaně mě překvapuje, když při listování objemnými knihami nezřídka nacházím u některé z žen hned tři, či dokonce čtyři podkovy.⁵ Takovou Žofii, dceru Ambrože Pavlova z Novosedel, jíž táhlo v roce 1690 na šedesátku a podle soudobých představ se tedy jednalo o docela starou ženu, „babu“, soupis označuje s neomylnou jadrností slovy: „dobře a na vestro kovaná“; v rubrice

uvádějící, kde se před vánočními svátky uvedeného roku nacházela, pak je naprosto nadčasově uvedeno „jde větrem a táhne v sáňkách“. Tento doslova surrealistický obrat, za který by se nemusel stydět mnohý z českých moderních poetů, mi poněkud vyráží dech; patrně ale neznamená nic víc, než že se dotyčná osoba toulá sem a tam. O řádku níže nacházím jiný zajímavý obrat: „auhonče té Žofie Mariana – osmáctiletá – při mateři na cvičení“. Poznávám, že slovo *ouhonče*, *auhonče* znamená nemanželské dítě. Možná si řeknete, na jaké cvičení se vlastně Mariana vypravila? Pro odpověď není třeba chodit daleko: jistou náchylnost potomků těchto žen opakovat kroky svých matek prozrazují totiž i další svazky a stránky soupisů. Ale zůstaňme ještě u uvedených, zdánlivě poněkud nesrozumitelných slovních obrátů. Povšimněme si třeba, jak dobře výraz *hodila podkovou* konvenuje poznámce, že Žofie byla výtečně okovaná. To jde přece pěkně dohromady. Není to složité, je prostě třeba vnímat všechny signály, které studovaná materie vysílá.

POSUĎTE SAMI. Jednou z největších a nejlidnatějších třeboňských vsí byl Suchdol nad Lužnicí. V roce 1730, například, v soupisu čteme, že jistý Jakub Zlamkolo, jenž působil v obci jako „hrobař u fary“, měl tři poněkud nevyvedené dcery: všechny totiž *hodily podkovou*^{6!} Nejstarší sedmatřicetiletá Kateřina hned dvakrát, stejně jako o čtyři roky mladší Markéta; nejmladší osmadvacetiletá Anýžka zatím jen jednou. A nejen to! Starý Zlamkolo byl nejméně trojnásobným dědečkem, neboť po jeho dcerách následoval v soupisu přirozeně výčet jejich živých ratolestí, tedy *ouhončat*, a tam nechyběl dvanáctiletý Vojtěch, dvouletá Markýta a roční Řehoř. Svorkou je za nimi poznamenáno, že děti žily společně s matkami. Je ale mylné představovat si, že celé toto společenství žilo pohromadě; s otcem bydlela pouze nejstarší Kateřina, obě její mladší sestry bydlely u suchdolského sedláka Kazdy. Sama skutečnost, že tento bohatý sedlák poskytl střechu nad hlavou hned dvěma padlým ženám, prozrazuje, že jejich počínání je v očích lidnaté vsi nezatačilo někam na její okraj a nepřispělo k tomu ani zaměstnání jejich otce.

Kladu si prostou otázku. Je možné zjistit či odhalit prehistorii těchto podkov? Neznamenalo by to nic menšího, než podívat se na sexuální život našich předků v barokní éře, který vedl až k situaci, že některé ženy byly označeny podkovou. Jaký asi mohl být? Máme k těmto otázkám vůbec k dispozici nějaké prameny, dokumenty, svědectví? Na odpověď netřeba dlouho čekat, stačí pouze odhodlání a schopnost orientovat se

v neobyčejných šifrách, které vtělili do starých archivních signatur před více než dvěma staletími schwarzenberští archiváři. Posuďte sami: stačí nalézt I B 5 PB 27 a dále – a je to! Ne, nejedná se zde o žádnou šifru komunikace s předpokládanými mimozemskými civilizacemi, ale o docela logický a dodnes přehledný systém uspořádání či klasifikace dokumentů, který vytvořili naši předkové na počátku 19. století.

JEDINEČNÁ A PŘEBOHATÁ jsou hledaná svědectví, která vedou k detailizaci sexuálních témat, témat jakoby neslučitelných jak s barokem, tak úžeji s „dobou temna“. Často přinášejí prostá odhalení: „Já sama nevím, proč jsem mu byla po vůli. Vždyť mě nic nedal, ani neslibil. Bylo to prostě z lásky, inu, miluji jej.“⁷ Tato možná až nečekaně upřímná slova pocházejí od Lucie, jednadvacetileté dcery ponědrážského rychtáře Lamače. Pro upřesnění: Ponědrážka je nevelká vesnička na Třeboňsku, která po staletí náležela k tomuto panství. Mladá žena uvedenými slovy otevřeně přiznala své city k jen o rok či dva staršímu, patrně naprosto nemajetnému a poněkud záhadnému Jakobovi Popelářovi z Boru. Záhadnému ovšem jen proto, že ani přebohatý třeboňský archiv o něm nemůže poskytnout podrobnější údaje – ale nezoufejme. Zasvěcení totiž dobře vědí, že jedním z nejkrásnějších překvapení, která archiv poskytuje, je možnost objevení dosud netušených skutečností. Ale vraťme se k mladému Jakobovi; pocházel ze vsi Bor, patřící rovněž pod třeboňskou svrchovanost. Z Luciiny výpovědi jasně plyne, že nešlo o žádný platonický vztah, ale o soužití dvou mladých lidí se vším všudy... Tuto prozaickou rovinu zatím opatrně překročíme a zaměříme se jen na emoční stránku mladé ženy. Nebylo to jistě samozřejmé, jelikož se tak stalo nikoli v rodinném kruhu či mezi přáteli, ale přímo na úředním fóru, v kanceláři třeboňského zámku, kde příslušný výslech zpravidla (až do třicátých let 18. století) vedl první muž na panství, jistě vážený a přísný pan hejtman, a jeho úředníci. Pokud namítnete s lehkou skepsí, budiž, co je na tom tak neobvyklého, jde přece o docela normální a obecně lidské počínání, budete mít jistě pravdu. Drobný problém spočívá snad jen v tom, že se uvedený minipříběh neodehrál ani včera, ani v minulém roce či století, ale před 286 lety. A to se ve své době nejednalo o žádnou ojedinělou výjimku! Toto zjištění přitom nepředstavuje žádnou dávno známou skutečnost, po generace děděný poznatek. Je to zjištění poměrně nečekané, ba nové. *Láska v době temna* – přiznávám, že se jedná o spojení, o kterém jsem sám nikdy neslyšel. Co si pod ním představit, je sice naprosto jasné, ovšem „doba temna“? To je pojem, jenž

se mistru Aloisi Jiráskovi opravdu povedl... Jistě by byl sám překvapen, či dokonce zaskočen.

BYL SEX v době, kterou sledujeme, tabu, nebo nebyl? Tuto otázku jsem v průběhu let slyšel nejednou. Nemohu, ale ani nechci hned na začátku prozradit, o čem budou následující řádky a stránky. Ale snad by mohla napovědět mladá Rosálie Koktavá z Novosedel nad Nežárkou, které položili otázku: „Nasadili ti vesničané podle zvyku na hlavu čepičku, když zjistili, že jsi těhotná?“ Mladá žena okamžitě věděla, nač se jí ctíhodní úředníci ptají, a odpověděla po pravdě: „Chtěli mi nasadit čepičku, ale já jsem si postavila hlavu. Nebyla jsem ochotna ji od lidí ze vsi přijmout. Za pár týdnů později mi čepičku přece jen nasadila moje hospodyně a švagrová.“⁸ Odehrálo se to ve vsi, jež měla po polovině 18. století přes čtyři sta padesát duší. A tak všichni, kteří Rosálii potkali, věděli, že je v jiném stavu... Takové zveřejnění následků sexu nepředstavovalo ovšem jediný kanál, jak se určité informace šířily vsí, městečkem, ale třeba i panstvím. Druhý kanál tvořily obyčejné lidské řeči, klevety, pomluvy, ale i prostá zvědavost, která nebyla tehdy právě malá. Snad stačí tato nápověda, abychom mohli hned na začátku říci: sex v době temna – věc veřejná! Takže, milí čtenáři: ***hodila podkovou a nasadila si čepičku...***

1.2 AKTĚŘI SEXU

TŘEBOŇSKÝ MĚŠŤAN ADAM STROLENDER⁹

Cesty lidské lásky a jejích následků či důsledků jsou, jak známo, velmi klikaté a spletité. Posuďte sami. Dne 28. března roku 1672 se narodil na Novém Městě pražském v domě U Straků chlapec, kterého druhý den pokřtil farář z chrámu sv. Vojtěcha v Jirchářích Matěj Benedikt Pokloucký. Novorozenec nesl jméno Jan František. Jeho matkou byla třeboňská měšťanka Margareta Césarová, podle vyjádření pana faráře „dívčice asi šestnácti neb sedmnáctiletá“. Při porodu jí pomáhala bába – Kateřina Vydrová, staroměstská měšťanka. Stalo se tak v dobrovolném vyhnanství, do něhož se uchýlila mladičká matka, jež se snažila obejít skutečnost, že po ruce nebyl, a ani nemohl být otec Jana Františka. Za okamžik poznáme proč. Margareta se pokusila vyřešit vzniklou nepříjemnou situaci následovně: „Nastrážila jest ke mně člověka sprostého, sedlského, v témž domě podruha, Jana Doplakala, ten ke mně na faru přišel a že jemu Pán Bůh s jeho

manželkou synáčka dáti ráčil.“ Zkušený muž, farář Pokloucký, okamžitě lest prohlédl a Doplakal skončil v arestu.

Otcem dítěte nebyl ovšem žádný neznámý vojín (mimořádně snaha obvinít „neznámého vojína“ není žádná moderní výmluva, ale i ve sledované době nikterak vzácný pokus obejít nepříjemné otázky, které vyvolávalo těhotenství mladých žen, v jehož pozadí stál zpravidla ženatý muž), jenž dotyčné docela náhodou na opuštěném místě beze svědků zkřížil cestu. Byl jím mladý, a přitom již vážený třeboňský měšťan a radní Adam Strolender, jenž byl ovšem ženatý. Pro sebevědomého, ba arogantního mladého muže neznamenal osudné setkání s Margaretou nic víc než krátkou *love story*, jejíž následky nesměly v žádném případě ohrozit jeho kariéru. V tomto zorném úhlu nepřekvapuje, že se osobně vydal do Vídně za Janem I. Adolfem, čerstvým knížetem ze Schwarzenbergu, a pokusil se zjasnit kontury svého nelegitimního poměru s třeboňskou měšťankou. Pokus se setkal s úspěchem, tvrzení protistrany byla řádně zpochybněna. Ale ještě předtím se Strolenderovi podařilo mladičkou Césarovou vyexpedovat do bezpečí hlavního města, kde dívka – díky jeho kontaktům – mohla v klidu porodit. Ona sama prohlašovala, že odjela do Slezska. Vlivný měšťan dokázal uplatit nejednoho člověka, aby jej tato „patálie“ neohrožovala; a přesto nakonec nebyl zcela úspěšný!

Strolendera znepokojoval starší Margaretin bratr Jan, o kterém sama Margareta zjara roku 1673 napsala v soukromém listě své sestře Marii: „Já se divím bratrovi, že se von tak o to ujímá, já se toho neprosím, nechť von sám vo sebe (se) stará.“ Tento mladý muž měl nepochybně právnické vzdělání a doslova bombardoval třeboňskou radnici svými přípisy, v nichž se snažil pomocí řady paragrafů jak Koldínových Městských práv, tak Obnoveného zřízení zemského dokládat vinu Adama Strolendera. Jeho kolegové – třeboňští radní – zaujali ovšem pozici mrtvého brouka. Jistě se ptáte, jak celá kauza skončila. Zde musím laskavě čtenáře zklamat. Případ zůstal otevřený.

Mladá Margareta přes všechny obtíže Adama Strolendera docela jistě milovala, jak se sama vyjádřila: „Já sem zdravá, než vždycky sem melankolická a (mám) velký starosti stran Strolendera, jak je s ním; psaní sem dostala, já v něm nemohu hrubě rozumět.“ Zato blazeovaný radní pán, jak naznačuje poslední věta, patrně ve svých citech ochladl. Netřeba příliš spekulovat: jeho vzplanutí k mladičce spoluměšťance, jež nezůstalo pouze v platonické rovině, mu zřejmě přinášelo tolik nepříjemností a starostí, že považoval za účelné vztah ukončit. Jistě mu aktivně pomohli i třeboňští

spoluradní, neboť i jim nepochybně vděčíme za nejasný průběh této kauzy. Ve druhé polovině 17. století (s nemalým přesahem do století následujícího) se totiž většina sexuálních deliktů řešila právě u městského soudu v Třeboni, kam jako soudci bývali k jednotlivým sezením delegováni zpravidla dva muži z městské rady.

NA ZAPŘENOU DO SV. ŠTĚPÁNA VE VÍDNI¹⁰

Všichni asi známe onu reprezentativní vídeňskou svatyni, jíž dominuje vysoká štíhlá věž. Na její stavbě se podílelo mnoho jihočeských rukou, což jaksi bezděčně dokládá jistý geografický spád jihočeského teritoria k rakouské metropoli. Přesto jsem nečekal, že se s monumentálním pozdně gotickým chrámem, s nejednou upomínkou na starší vývojové fáze, setkáme i při odkrývání vrstev minulosti daleko mladší, vrstev, jež záměrně lehce provokativně nazývám „sex v době temna“.

Klíčovými postavami celého případu jsou dva mladí lidé, Uršula Janková z Hodějovic a František Čáp řečený Zahradník ze Suchdola nad Lužnicí. Zase ten Suchdol! Nemělo by nás to překvapovat, jednalo se totiž o jednu z největších a tedy nejlidnatějších vsí celého Třeboňska; skutečnost podtrhuje značně vysoký počet podruhů, kterých bylo na počátku třetí dekády 18. století kolem dvou set. Je velmi těžké, ba skoro nemožné přesně stanovit, kolik těchto neosedlých ve vsi bylo. Můžete namítnout: to neexistovala řádná evidence těchto lidí? Jistě existovala. Ale oproti strnulé a statické venkovské společnosti se totiž docela jistě – právě zmíněné každoroční soupisy poddaných to prozrazují neobvykle jasně – v případě neosedlých jednalo o „vesnice v pohybu“.

František jako nejstarší syn svých rodičů byl již v letech, kdy bylo i pro muže jeho (tedy nižšího) sociálního postavení vhodné uvažovat o sňatku. Jak se poznal s dvacetiletou Uršulou Jankovou, nevíme. V Hodějovicích mezi podruhy nacházíme Kateřinu, vdovu po Bartoloměji Jankovi, a jejich šest dětí; nejstarší z nich, Uršula, „utekla do Rakous“ („in Österreich entloffen“), ale také *hodila podkovou*, ano, před Vánoci roku 1722 byla v jiném stavu; ve skutečnosti šlo o událost o několik měsíců starší. Je pravděpodobné, že se František s Uršulou poznali v Suchdole nad Lužnicí a námluvy jim nezabraly mnoho času. Zkušenost z oné doby prozrazuje, že stačilo do slova a do písmene pár hodin k tomu, aby byla „ruka v rukávě“, či jinak řečeno slib budoucího manželství přicházel i po nezvykle krátké, třeba jen několikahodinové „známosti“.

Co se dělo v průběhu několika měsíců uvedeného roku, si lze toliko do-

mýšlet. S jistotou víme, že ve Vídni se 25. dubna roku 1722 objevila žádost vrchního hejtmána o potrestání hned pěti párů *fornikantů*, tedy osob, které se dopustily sexuálních deliktů. Místní vyšetřování proběhlo v březnu, což by mohlo ukazovat na to, že mladá žena přišla do jiného stavu nedlouho po Novém roce, po asi měsíční známosti. Mladí lidé žádali, aby mohli být oddáni, což jim ale *nebylo povoleno*, neboť nemohli dokázat, že v budoucnu získají nějaké živobytí, a v současné době ničím nedisponovali. Dnešní historik, odkojený sledováním zahraničních trendů, ba celých koncepcí, se usměje a vítězoslavně zahlaholí: hle, jaký to krásný příklad sociálního disciplinování ze strany vrchnosti!¹¹ Nesmysl, namítám, a mohu to i doložit. Taková situace na Třeboňsku mívala v podstatě dvojí základní řešení. Buď partneři pod vlivem tohoto „zásahu shora“ rezignovali a spokojili se se standardní úpravou, totiž že muž zaplatil křest a alimenty. Někteří se mohli s takovým nedůstojným řešením smířit, ženě ovšem nebyla vrácena čest a otázka nemanželských dětí této doby je dosud otevřená. Anebo partneři dělali, že se jich toto rozhodnutí vlastně příliš netýká, a jako správní aktivní jedinci se zařídili po svém.

V našem případě bylo ale řešení docela jiné, rozhodně neobvyklé. Řešení, které si troufnu označit „proti větru“. Jako bych slyšel, jak oba mladí lidé odpovídají unisono: neposlechneme. Představuji si, že se Uršula otáčí zády, trochu se předklání a zdvihá svoji dlouhou sukni: pod ní svítí holé pozadí... Toto gesto jako by zjednodušeně vyjadřovalo stanovisko: *ne, nebude po vašem, bude po našem*.

Často si kladu otázku, jak se lidé v 17.–18. století dokázali orientovat v prostoru, třeba nalézt cestu do Vídně či do Prahy. Jistě existovala určitá komunikační síť, jaká ale byla *orientace ve světě*, bez ohledu na to, jak velký rozsah gramotnosti přiznáme středoevropské společnosti oné doby, zejména té venkovské, zatížené různými topoi a schémata... Mikrokosmos třeboňského panství měl ovšem své konstanty, takže hříšníci většinou věděli, dokonce několik dekád dopředu, na hrázi kterého ze slavných místních rybníků budou *za trest* opravovat taras. Nebyla proto žádná náhoda, že tu Uršula potkala svého Františka, jehož status odrážela bezesporu nejlépe tehdejší čeština v pojmu „souložník“ (také „fornicator“ nebo „Zuhalter“). Mysl obou mladých lidí zaměstnával jediný cíl. Rozhodli se, že se odeberou do hlavního města podunajské monarchie, do jedné z metropolí tehdejšího světa – Vídně. Ale nechystali se tam, tak jako ne jeden jejich krajan, hledat štěstí, ale pojali myšlenku, že to je ideální místo, kde se mohou nechat oddat!

Podle všeho se mladí lidé inspirovali Uršuliným otcem Hansem, který se oženil (patrně jako vdovec) se svou švagrovou (sestrou Uršulininy matky). Byl poddaným treboňského kláštera, ale často pobýval ve Vídni. Nejpozději počátkem prosince roku 1722 vyrazila odhodlaná dvojice na cestu.¹² Pěšky to trvalo celých šest dnů a není známo, že by je cestou postihly nějaké obtíže. Ve Vídni se ubytovali v ulici, kterou v metropoli nalezneme dodnes, totiž v Landstrasse. Správní úředníci treboňského panství se domnívali, že klíčovou osobou byl Hans, který mladé dovedl k farářů a pomohl jim k sňatku. Hnacím motorem celé akce byla ale v závěrečné fázi této anabáze velmi pravděpodobně Uršula. Sňatek byl naprosto právoplatný, neboť oba treboňští poddaní byli ve Vídni, kde z kazatelny zazněly potřikrát ohlášky jako nutný předpoklad k tomu, aby si ženich a nevěsta mohli říci konečné ano. Sňatek se odehrál přímo ve svatoštěpánském chrámu, kde v blízkosti honosných tumb habsburských vladařů a vysokých světských a duchovních hodnostářů stanuli dva prostí Jihočeši, kteří se aktivně postavili proti nalinkovanému osudu – a byli svoji! Oba pobýli ve Vídni od adventu do Tří králů. Pak už jim nic nebránilo, aby se vrátili domů.

Netrvalo dlouho a šli nahlásit svůj nový stav na zámek, kde sídlila a úřadovala správa panství. Museli přirozeně předpokládat, že je vězení nemine, a nemýlili se.¹³ To zásadní a základní, totiž platnost sňatku z Vídně, bylo neotřesitelné; protože ale obešli úřední strukturu, byli za to „odměnění“ určitým trestem. Postrádáme o něm bohužel jakékoli další informace, nemohl být ovšem víc než pouze symbolický. Trest nebyl ostatně určen ani tak jim jako případným dalším poddaným, kteří by je snad chtěli napodobit. Je třeba říci, že v případě velkého treboňského panství jde sice v letech 1660–1770 o dosti řídký případ, ale nikoli jediný, jenž řešil situaci takto odvážně, „vrchnosti navzdory“. Podle toho, co víme, byla realizace uvedeného nápadu podstatně usnadněna skutečností, že některé s oběma mladými úzce spojené osoby (jejich krajané, či dokonce příbuzní) nejenže vypomohly jazykově, ale zejména byly schopny komunikovat na takové úrovni, že zvládly i delikátní jednání s duchovními otci farního chrámu hlavního města a zajistily dodržení nezbytných podmínek (ohlášky). A nezapomínejme, že celý tento čin znamenal svým způsobem vzdor či odpor proti vlastní vrchnosti.

KDYBY MI někdo před pěti lety řekl, že se budu zabývat sexem na jihočeském venkově, a to dokonce sexem v „době temna“, nevěřil bych mu.

Patrně bych se jen usmál a odbyl ho nějakou ironickou poznámkou. Mimoděk bych tak sám sebe usvědčil z jistých neznalostí stejně jako z nedostatečného prozkoumání mých oblíbených archivních fondů. Všechny citované zprávy o dobovém jednání jihočeských vesničanek a vesničanů i měšťanek a měšťanů řady městeček a několika měst pocházejí z materiálově přebohatého fondu, označovaného tradičně jako *Velkostatek Třeboň*. Jde o neuvěřitelnou porci bezmála celého jednoho kilometru písemností, jež se vážou k oblasti dnes proslulého lázeňského města a zároveň turistického centra. Překračují však její hranice v poloměru nejméně dvaceti kilometrů, a to jistě není málo.

Přesto byla nezbytná ještě několikerá návštěva proslulého Českého Krumlova. Tamní třeboňské „oddělení“, jak zní dnes oficiální název nenápadné budovy na druhém hradním nádvoří, chráněném starobylými děly (a v poněkud větší vzdálenosti také párem živých medvědů), totiž skrývá řadu nesmírně důležitých fondů jako *Ústřední kancelář Český Krumlov* či *Vrchní úřad*, napovídajících, že nebylo jednoduché spravovat řadu schwarzenberských panství. Zde všude nalézáme dostatek zpráv o jednání Jihočešek a Jihočechů, ale nejen jich: často se totiž mezi ně přípletli Moravané, Pražané, Středočeši stejně jako jiní neposední obyvatelé Českého království v 17. a 18. věku, a navíc je doplňovali mužové z Tyrol, Rakous i Slezska...

1.3 METODOLOGIE ANEB KONCEPČNÍ VÝCHODISKA TEMATIKY

Tato kniha není a od počátku nebyla cíleně a systematicky založena na žádném stávajícím módním, moderním, ba ani lehce zastaralém konceptu či výkladovém modelu. Již několik let nejsem (záměrně) v zajetí žádného historického paradigmatu, tím méně jeho povinném skloňování ve všech možných i nemožných souvislostech. Pokouším se formulovat vlastní přístup k využití zmiňované materie. Takovéto hledání je do jisté míry zákonité a logické. Vždy mě přitahovaly archivní dokumenty bez ohledu na to, kolik prachu na nich leželo. Uvědomoval jsem si, že platí zvláštní rovnice: čím méně prachu, tím více badatelů; a naopak.

Jedná se o dosti vzácnou příležitost, kdy výpovědní schopnost pramenů či dokumentů dovoluje poznat některé detailní aspekty každodenního života *nepíšících*. Stále více a více jsem si při studiu ohromné masy různorodé dokumentace uvědomoval, že spoustu dílčích otázek a odpovědí, jež nabízí (ať už jasně, či neurčitě, zastřeně) ohromný a mnohvrstevnatý

třeboňský stejně jako krumlovský materiál, by mohlo naroubování na jakýkoli v podstatě deduktivní model zmrzačit, zploštit, či přinejmenším redukovat. Lze to přirovnat k následující situaci: mladá žena má ohromné množství šatů a jedinou skříň s pevně vymezenými policemi – na jarní oděvy, letní oděvy a tak dále. Když uloží všechny jarní modely, zklamaně zjistí, že se jí zimní róby už do skříně jaksí nevejdou. Co potom? Úplně stejné možnosti právě tak jako limity přirozeně nabízí i hotový koncept, jenž zpravidla nevzniká v interakci s archivním materiálem, nejednou zaprášeným a špinavým, jindy třeba značně neúplným. Je většinou dílem tiché pracovny, kratšího či delšího přemýšlení, případně výsledkem kvasu diskusí o tom kterém tématu.

Tuto skepsi nesdílím pár minulých týdnů či měsíců, ale přinejmenším posledních pět deset let. Současně je mi již nemalý čas jasné, že nelze zabřednout do druhého extrému a řídit se jen empirickými daty, které nabízí „starý papír“. Jistě k tomu přispívá i vlastní již docela dlouhodobé „provizování“ historie, že mám ambici uchopit a zpracovat toto téma po svém. Tento možná trochu odvážný záměr je objektivně umožněn dlouholetým studiem nejružnějších aspektů venkovského života v Čechách v raném novověku. Z toho, co jsem uvedl, by neměl vyplynout úmysl vytvářet nějakou novou koncepci. Ale snad někdo další, kdo je schopen vnímat a sledovat vnitřní *pohyb* v pramenech, bude k takové konceptualizaci připraven.

Můj přístup je v podstatě založen na následující myšlence. Vztah k dokumentaci stejně jako k tématu by měl tvořit jakousi jemnou a pružnou strukturu, ne nepodobnou pavučině; ta přece také není v závětrí starých dveří neměnná a pevná, vždyť stačí slabý porыв větru a je v pohybu. Tak je tomu i s touto prací a studiem dokumentů. Nic není jednou provždy hotové a mnoho může být dotvořeno teprve při vlastním finálním zpracování. Kromě toho *není struktura jako struktura*. Tato nemá nic společného s někdejší makrostrukturálním pojetím dějin, už z jediné příčiny: totiž že důsledkem onoho pojetí se staly *dějiny bez lidí*. Snad je nyní dostatečně jasné, že tato kniha je právě o nich.

KOMPLEMENTÁRNÍ „DĚJINY ZDOLA“ – „DĚJINY SHORA“

Klasické poznávání venkova bývalo zpravidla orientováno právně-historicky, popřípadě moderněji sociálně-historicky. Snaha nahradit obě pojetí antropologickým také zvolna ústí v jistých jednostrannostech, neboť mu nejednou chybí širší kontext či zakotvení do každodenní reality. Soustředění se na určité marginální skutečnosti může být vděčné, ale již vzhledem

k tradici bádání je přece jen třeba sledovat spíše jednotlivá „venkovská“ témata komplexněji, aby takto nebyl příliš akcentován některý rys odchýlného chování. I taková témata je možné, ba nutné zakotvit do základních sociálních daností.

Problémem nemalé řady takto ovlivněných přístupů (jak ukazují i soudobé domácí práce věnované venkovu) je, že jsou orientovány centristicky, či zjednodušeně řečeno *shora dolů* (respektive z centra na periferii). Jednoduše vyjádřeno jde o všudypřítomný pohled prizmatem vrchnosti a jejího správního aparátu. Takovýto směr bádání měl a má přirozeně své historické opodstatnění, ale za dlouhá desetiletí jeho uplatňování v té či oné podobě či modifikaci se zdá, že byla vytvořena až jistá *zed' nepochopení života na venkově*. Důvodem je předně petrifikace základního konceptu podřízeného, závislého, ba zaostalého venkova jako jakési báze někdejší společnosti. Na venkově ovšem žily v 18. století stále ještě nějaké čtyři pětiny obyvatel. Druhý důvod, kterým se objektivně vzdalujeme od tematiky, představovaly klíčové změny, jimiž venkov prošel ve 20. století. Tehdy zanikly poslední přežívající mechanismy tradiční společnosti a nahradily je diskontinuítním způsobem (tzv. kolektivizace) mechanismy nové. Takováto situace měla pochopitelně vliv i na bádání, které bylo stále více odtrženo a vzdalováno od někdejších principů života na venkově a nahrazeno spíše badatelskou tradicí než instruktivní procházkou mezi jednotlivými statky či poli.

Pro sociální analýzu venkovské společnosti (obyvatelstva) existuje stabilní rejstřík pramenů, které se většinou opírají o soubor číselných údajů předstatistického období. Výsledkem jsou poměrně jasná, tzv. tvrdá data, která charakterizují určité sociální poměry, v první řadě majetkovou diferenciaci držitelů nemovitostí z jednotlivých vsí v rámci panství. Jde nepochybně o důležité skutečnosti, jež poskytují základní charakteristiku toho kterého regionu, a to v návaznosti na přírodní podmínky. Jedná se většinou o skutečnosti statické, protože i z hlediska heuristického se poměrně těžko dynamizují. Důležitým faktorem je tu stanovení hranic mezi jednotlivými skupinami tehdejších obyvatel vesnic. Podle právní, spíše však správní klasifikace se jednalo o sedláky, chalupníky a podruhy, v některých oblastech Čech potom i domkaře.

Kde však probíhá majetková či posléze sociální hranice mezi bohatou, střední a dolní vrstvou obyvatel vsí, to je – objektivně i subjektivně – dosti různé. Značnou roli tu hrají přírodní podmínky. Krok vpřed v poznávání sociálních poměrů představuje mikrohistorické zpracování, které se snaží využít co nejvíce zachovanou pramennou dokumentaci. Nemalým dopl-

něním jsou pak demografické studie, které, ať již nenominativním studiem relací (četností), či mikroanalýzou výskytu jednotlivých osob dovolují dynamizovat tyto poměry v čase. Pro založení těchto prací je rozhodující, zda se spokojí pouze popisem či vývojovými trendy obyvatel v podstatě makrostrukturální povahy, anebo do nich budou promítat i aspekty sociální struktury. A ta arci není totožná se strukturou majetkovou.

Zdánlivě inovativním, moderně antropologicky ovlivněným přístupem by mohlo být sledování tzv. *strategií* někdejších žen a mužů.¹⁴ Každý, kdo si přečetl pár desítek výslechových protokolů, si musel povšimnout třeba toho, jak významnou roli sehrával v sexuální každodennosti alkohol. Nebylo málo dvojic, jež se seznámily u muziky a – také pod vlivem vypitého alkoholu – skončily vzápětí spolu v intimní chvíli někde ve stodole či v křoví. Jaká to byla strategie? Jaká byla strategie slibu sňatku, který byl při výslechu, nebo ještě dříve, odvolán? Až se z tohoto někdy závazného slibu stal jakýsi instrument, jaksi aby se neřeklo, že se obcovalo jen tak. Mimochodem, přirozeně se obcovalo „jen tak“, dokladů je značný počet...

DĚJINY ZDOLA – zjednodušeně řečeno – sledují perspektivu každodenního života obyčejného člověka, jak se odehrával v prostředí venkovských osad, vsí i samot, tedy v obyčejném světě nepriviligovaných lidí, ve svých obvyklých rytmech i v neobvyklých, nečekaných situacích.¹⁵ Základním úhlem poznání je jednání a chování jednotlivců, žen i mužů, zachycené prostřednictvím jejich činů, kontextů, ale i drobných stop, které zanechalo v minulých dějích. Ono chování se vyznačuje nekonečnou pestrostí a variabilitou, a to jak v rodině, v obci, v sociálních stejně jako sexuálních interakcích, tak ve vztazích k církvi či správnímu aparátu, případně k vrchnosti samé. Krátce, prostý člověk v minulosti nebyl jen *objektem dějin*, ale naopak *subjektem*, jejich aktivním činitelem. Velice důležitý je vztah dějin zdola právě ke konceptům každodennosti či k lidové kultuře.

Poznávání dějin zdola spočívá především v co nejkomplexnějším studiu široké dokumentace a v podstatě se neopírá o historiografické konstrukce. Pramenům jsou často kladeny nové otázky.¹⁶ Dějiny zdola nabízejí jakousi alternativní cestu, poskytují bázi pro bohatší syntézu minulosti, ale i každodenního života, a obohacují stejně jako relativizují závěry sociálních, politických i vojenských dějin s cílem nabídnout co nejširší, respektive komplexní pochopení společnosti obyčejných, nepriviligovaných lidí. A teprve toto poznání konfrontujeme s jednáním například obce, venkovské samosprávy, správy panství, kraje i státu.

TEPRVE MIKROHISTORICKÝ přístup otvírá dveře i jednotlivým historickým aktérům sexuálních deliktů. I ty je možné sledovat jako ponor do skutečného života konkrétních nositelů. Například jednání podruhu jako příslušníků nejnižší společenské vrstvy či skupiny na venkově nebylo ovlivněno výlučně skutečností, že dotyční lidé nebyli majetní. A vezme-li si naopak držitele velkých gruntů (sedláky), nešlo jen o to, že patřili k místní elitě. Oběma byla společná tradovaná okolnost, že museli neustále pracovat, aby užívali sebe, pána, panovníka... Zde se právě otvírá možnost pro aplikaci *dějin zdola*: znamená to otočit badatelskou perspektivu o sto osmdesát stupňů, sledovat historickou skutečnost jaksi „od podlahy“. Jedná se o koncepční, metodologickou, ba dokonce i metodickou alternativu, o komplementární postup, jenž dynamizuje a doplňuje klasickou sociální analýzu o řadu nových možností poznání jednání lidí, jež velice často nezapadá do představ *dějin shora*, jak by měli jednat ti a ti lidé, protože jsou chudí či naopak bohatí. Zásadním způsobem to umožňuje poznat obyčejný, každodenní život.¹⁷ Je třeba naučit se vnímat okolnosti a skutečnosti, kterou *nejsou primárně ovlivněny majetkovými a sociálními skutečnostmi*, ba dokonce jsou s nimi v rozporu. Právě dějiny zdola pomáhají korigovat koncepty založené na preferenci velkých, nezřídka deduktivních modelů.

Schematicky mohu vyjádřit zaměření této knihy následovně. První schéma přitom naznačuje převažující způsob bádání, druhé pak badatelskou alternativu – pootočení badatelské osy:

Dějiny shora

panovník, panovnice
 ↓
 ZÁKON, ZÁKONÍK, NORMA –
 CENTRÁLNÍ INSTITUCE
 ↓
 MAJITEL PANSTVÍ
 ↓
 SPRÁVA PANSTVÍ
 ↓
 RYCHTÁŘI
 ↓
 JEDNAJÍCÍ LIDÉ

Dějiny zdola

každodenní život
 ↓
 JEDNAJÍCÍ LIDÉ
 ↓
 RYCHTÁŘI
 ↓
 VLASTNÍK PANSTVÍ
 (KONFRONTACE SE ZÁKONÍKY)
 ↓
 CENTRÁLNÍ INSTITUCE

PROTOŽE SE budeme zabývat dějinami zdola, je nezbytné sledovat nejen skutečnosti logické, předpokládané či rutinní, ale rovněž neobvyklé, nečekané, nepředpokládané, ba dokonce přímo nepředpokladatelné. Ty mohou rovněž odhalit souvislosti i pozadí lidského jednání v 17. a 18. století. Na takovéto momenty či skutečnosti každodenního života přirozeně nelze přijít žádnou sebevíce sofistickou dedukcí od zeleného stolu, ale jen a jen detailním studiem empirické dokumentace.

A takto je třeba v naznačeném kontextu přistupovat rovněž k *sexuálním projevům* či – podle dobové mluvy, jež patrně nejvhodněji vystihuje tuto tematiku – „skutkům“. Ne, nejednalo se, ani se nemohlo jednat, hned o kauzu, zločin, přečin či přestupek, samozřejmě kromě některých excesivních činů, jakým bylo kupříkladu znásilnění. Ani zdaleka všechny „skutky“ nebyly vyšetřovány, protože se vyřešily jaksí *mimosoudně*, smírně, vstupem do instituce manželství. Teprve s odstupem času se některé tyto skutky (kdy jeden z aktérů žil v manželském svazku nebo se jednalo o vojáka) staly předmětem vyšetřování, které je ovšem, upřímně řečeno, příliš nekriminalizovalo. Jistě je velmi užitečné sledovat i represivní rovinu, ale neměla by představovat rovinu primární. Vždyť lidé nebyli primárně pronásledováni za své sexuální projevy, ale až za jejich následky.

Důležité je rovněž vnímat, poznat a pochopit dokumentaci komplexně, tedy nikoli pouze pořizovat z ní izolované výpisy, poznámky, registry, či si všímat jen některých aspektů. Tím se může rozbít původní dobový kontext a na druhé straně se minulým dějům projektuje výkladová struktura, jež je determinována dnešní logikou poznání, nebo možná přesněji představami o chování jednajících subjektů. Z tohoto důvodu volím řetězení jednotlivých co nejlépe zdokumentovaných přečinů či příběhů. Jejich chronologické seřazení odhaluje vývojové tendence toho kterého aspektu lidského chování. V podstatě skoro v každém protokolu najdeme údaje o věku aktérů. To muselo mít ve sledované době svůj konkrétní význam. Byl přece rozdíl mezi vztahem dvou skoro stejně starých (či mladých) lidí a jiným příběhem, kdy třeba muži bylo osmnáct let a jeho partnerce táhlo na čtyřicítka. Na tomto zjištění pak mohla být založena docela pragmatická úvaha, zda určitá dvojice směřuje ke sňatku, nebo ne.

Naznačeným způsobem lze rekonstruovat nejen každodennost, ale také sociální poměry a vzájemné interakce mužů a žen, jejich vazby a vztahy k osobám výše postaveným, počínaje rychtářem. A zase se nemuselo jednat o žádné železné pravidlo. Nejsou přece ojedinělé případy, kdy ten který

poddaný či poddaná se přímo obrátili na vrchního hejtmana, a to tak, že se za ním přímo vypravili. Ne, jistě nebyli předem ohlášení...

TAKOVÝMTO POSTUPEM lze odhalit *sociální logiku* prostých venkovanů, jež se přirozeně lišila od jednání maloměstského či městského obyvatelstva, a to i v rámci sledovaného panství. Tato sociální logika venkovanů byla primárně ovlivňována jejich vzájemnou interakcí, která byla zase částečně určována či determinována principy agrárního cyklu. A teprve třetí „etáž“ byl vztah k vrchnosti a jejím reprezentantům, včetně možnosti obrátit se písemně i na knížete. Uvedené etáže fungovaly relativně samostatně, nezávisle na sobě.

Lze totiž dokázat, že i vztahy sedláků a čeledi nebyly ovlivněny jen majetkovými a sociálními rozdíly. Bylo třeba dále diferencovat, vždyť někteří pacholci či děvečky byli selského původu, služba pro ně byla jakýmsi „učebním poměrem“. Sociální logika se projevovala do značné míry nezávislým a samostatným jednáním a rozhodováním subjektů. Když se chtěli vypravit například do sousední vesnice na výroční trh či do blízkého zahraničí, nepotřebovali k tomu rozhodně povolení vrchnosti. Právě tak tomu bylo v situaci, kdy některý selský syn či podruh hledal práci, kterou nemohl na panství nalézt. V takovém případě se nemuselo jednat o objektivní skutečnost indikující snad krizi, ale mladý muž mohl být odvážnější, méně submisivní, a při jednání o službě mohl tedy projevit své představy, které nemusely jeho potenciálnímu zaměstnavateli konvenovat. Když nenašel práci ve svém okolí, putoval prostě dál bez ohledu na hranice panství, až vhodnou službu našel. Byli i jednotlivci, nejednou společně muž a žena, kteří se cíleně rozhodli, že dočasně panství opustí. Je až překvapující, jak snadno získávali zejména na Moravě práci i bydlení, přestože často muselo být jasné, že nejsou sezdáni. Někdy takto odcházeli i ženatí muži či vdané ženy. A vedle toho se setkáváme rovněž s lidmi, kteří si vyžádali, – a zpravidla je také dostali – povolení panství opustit...

Existuje stereotypní představa, že velký sedlák musel jednat jen podle tohoto svého statusu. Nemusel být ale vždy v takové pozici. Třeba se před lety přiženil na grunt, anebo naopak svůj grunt prohospodařil... V pramenech se ovšem takový postup odhaluje a dokládá velice obtížně. Musí se využít v podstatě celá recentní zachovaná dokumentace. To znamená nejen ty dokumenty, které jsou nositeli informací o hospodářském a sociálním životě obcí a jejich obyvatel, ale i další, které odhalují nejrůznější přestupky (krádeže dřeva, pytláčení, krádeže obilí) a rovněž kriminální

delikty, kapitálními počínaje, až třeba po přestupky týkající se zhanění cti či pasení dobytka na sousedově louce. V těchto případech totiž nejde jen o ten který zločin, přestupek či jinak kvalifikovaný čin, respektive projev chování. Klíčovým momentem je tu zejména *kontext*, ve kterém se ten který sexuální čin odehrál. Možná tu platí poněkud paradoxní skutečnost: čím je v úřední dokumentaci zachycený případ banálnější, jednodušší, tím je nejednou cennější právě z hlediska sledovaného (ale i nesledovaného) kontextu. Onen kontext totiž představuje jedinečný vhled do každodennosti, jak do těch zásadních, tak i docela bezvýznamných událostí.

ZVLÁŠTNÍ VÝZNAM v tomto ohledu mají *výslechové protokoly*. Ty obsahují hned několik vrstev informací, které lze použít k poznání toho kterého deliktu, ale v nemenší míře také k poznání každodenního, zejména obyčejného života jeho aktérů. V této souvislosti ovšem nelze popřít, že se mnohdy jednalo o údaje nejen objektivní, ale také *krajně subjektivní*. Nezapomínejme, že v nejobecnější rovině odrážejí tyto protokoly mentalitu aktérů. Ukazují zpětně na jejich jednotlivé osobnostní stránky: někdo byl skeptický, pasivní, ba dokonce bezvýhradně poslušný, jiný naopak aktivní, výřečný, neváhal odporovat. Nemalou roli při vzniku výslechových protokolů sehrál samozřejmě i sám písař, který prováděl jejich celkovou redakci. K dispozici bývají často také koncepty, které nejednou odhalují základní strukturu výpovědi včetně toho, které partie byly upravovány, vypuštěny, či naopak ponechány v téměř autentické podobě.

Někdy se zpochybňuje objektivnost těchto výpovědí ve jménu jakési *umělé byrokratické prózy*. Mám za to, že do značné míry neprávem. Zapomíná se totiž na jeden podstatný faktor, a tím je čas. Ano, opravdu. Představme si, že určitého dne vyšetřovala například třeboňská radnice, nebo kancelář vrchního hejtmána, tři čtyři případy naráz. To byl poměrně náročný administrativní úkon. Vždyť bylo nutné nejprve osoby obeslat, či násilím, třeba i z vězení přivést k výslechu. Pak je vyslechnout, pořádit zápis protokolu. Posléze napsat čistopisy, napsat průvodní dopis, který vše sumarizoval, a odeslat ho do knížecí kanceláře, ať do Vídně, Laxenburgu (poblíž Vídně), Českého Krumlova či Hluboké. Logicky vzato, čím déle se úředníci zabývali tou kterou kauzou, tím déle stály ostatní agendy panství, počínaje peněžními toky; samozřejmě již dávno nebyl jeden písař na všechny agendy.

Jistou komplementární námitkou proti věrohodnosti protokolů tu může být poukaz na to, že aktéři sexuálního jednání se někdy domluvili a u vý-

slechu vypovídali shodně. Uvidíme ale ještě, že tento aspekt hrál nevýznamnou roli. I v tomto případě tu zaznamenáváme tlak zdola. Protože klíčové nebyly v takových případech konkrétní a někdy i dobře myšlené reformní snahy shora či z centra, ale počet osob, které svým jednáním překračovaly základní zvykové normy, neboť obcovaly, kradly, bez dovolení opouštěly panství a podobně. A úřednický štáb byl mnohdy až překvapivě malý. I takto elementárně lze verifikovat některé myšlenky, *některé koncepty, které sice v tichu pracovny mohou vypadat náramně, ale jakmile na ně zafouká větřík reálného života, skončí jako podzimní listí... Zbude z nich trochu kouře. Co jiného mohlo zbýt z případu, který se odehrál v jisté vsi, ale zůstal neodhalen. Třeba proto, že představitel nejnížší správní roviny – rychtář – měl na tom osobní zájem, anebo se sami někteří aktéři postarali o utajení.*

VÝSLECHOVÉ PROTOKOLY nejsou ovšem jediným pramenem, jak bude níže ukázáno; byly využity v podstatě všechny druhy dokumentace. V této knize proto nepůjde jen o sex redukovaný do podoby prohrěšku, poklesku, případně zločinu, ale o sex jako produkt každodennosti, lidské přirozenosti, projevující se zejména ve venkovské, zčásti i městské či maloměstské společnosti. A to je jistě nemalý, ale patrně jedině možný posun od tradičního pohledu na venkov.

Poměrně neproduktivní je sledovat lidskou přirozenost zrcadlem odrážejícím normy, zákazy či příkazy. To nevede dál než k poznání, jak by to mělo být či jak by to – naopak – být nemělo, jak by se lidé chovat neměli a jak by se chovat měli. Zásadní otázka je přece jiná: *Jak se skutečně chovali?* To musí zajímat historika 21. století. Naznačenou změnou přístupu lze postihnout daleko komplexněji vnímání sexu v tehdejší nepriviligované společnosti, a to nejen jednorázových, ale i opakovaných kontaktů některých mužů s více ženami či opačně. Děly se ony skutky vsкрыtu, daleko od lidí, anebo naopak uprostřed společnosti? Uvidíme, že toto téma představovalo do značné míry „věc veřejnou“. Existuje mnoho dokladů o tom, *co tomu říkali lidé, sousedé, celá obec, jakou pověst měl určitý muž či určitá žena.* Co znamenalo, když některá z akterek sexuálních skutků hodila podkovou potřetí, počtvrté. Co čekalo muže, jenž přivedl do jiného stavu hned několik žen, téměř najednou...

A je to právě pohled *zdola*, jenž dovoluje poznat nejlépe zákruty, ale neméně přímký každodenního života v hospodářství, ve vsi, v regionu, na panství, v němž přirozeně hrálo závažnou roli sexuální jednání jednotlivců. Jistě, je možné se na ně dívat prizmatem sankcí, trestů či postihů.

Tím si však současně značně zužujeme možnost poznat, pochopit, případně následně vysvětlit skutečnosti, které takto sankcionované nebyly. Troufnu si totiž říci, že převážná většina sexuálních aktů zůstává našim kritickým pohledům skryta. A je tomu skutečně tak? Stačí si prohlédnout matriky sňatků a následně doklady o narození dětí a časových odstupech od příslušných sňatků, aby se zjistilo, kolik žen a dívek se vdávalo již v jiném stavu. Je přirozeně nikdo nevyšetřoval. Sňatek byl domluven, a pokud se v těchto souvislostech vyskytly nějaké neshody či nedorozumění, nebyly zpravidla takového rázu, aby musely být nějak zvlášť vyšetřovány.

Pokud je řeč o sankcích či trestech, jak si vysvětlit případy, které zůstaly otevřené a nedošlo k uložení žádné sankce? Jak je to možné? Jak to, že správa panství takto konala? Na podobné otázky lze přirozeně dát do jisté míry hypotetické odpovědi. Například takové, že případ byl vyšetřen, konstatovalo se zajištění živobytí pro ještě nenarozené dítě, a tím vše skončilo, třeba bez jakéhokoli trestu. Tak skončil ne jeden *skutek*. V poslední třetině našeho vyprávění se setkáme s mnoha takovými kauzami.

Vyšetřováno na druhé straně mohlo být jen to, co někdo nahlásil jako přečin. To samozřejmě byla pouze část *mimomanželského sexu*, přičemž nelze zjistit či stanovit jak veliká. Je sice možné uvažovat o tom, že bychom vzali určitou farnost, vyhodnotili všechny sňatky, narození, ale i úmrtí a konfrontovali je se sexuálními delikty, jež se odehrály v uvedeném „katastru“. Ale ani takový postup by nebyl docela vyčerpávající. Nejedna žena se totiž, když otěhotněla, na určitý čas vytratila z panství a vrátila se až poté, co bylo dítě na světě. A to bez ohledu na to, že – právně vyjádřeno – by dítě mělo být poddaným toho panství, kde se narodilo.

ZOBECNĚME RÁMEC tématu sexu v neprivilegovaném prostředí. Do naznačeného kontextu každodennosti zapadá jako přirozenost svého druhu sexuální chování jednotlivců obojího pohlaví, přičemž můžeme rozlišit v podstatě tři množiny. *První* představovali ti, jejichž pozdější sňatky plnily stránky jednotlivých matrik; i zde totiž bývala velmi častá sexuální aktivita před uzavřením sňatku. Do *druhé* můžeme zařadit obcující dvojice, jejichž konání nemělo za následek těhotenství partnerky. O nich prakticky mnoho nevíme, neboť jejich jednání sice nepochybně mohlo vyvolávat obecnou pozornost, případně pohoršení, ale tím to také zpravidla končilo. Při poměrně rozšířeném užívání antikoncepčních či abortivních praktik nelze počet těchto osob rozhodně podceňovat. Mohlo se jednat i o smilstvo, incestní styky, sodomii nebo i další způsoby. Není možné si představovat,

že by vše mohlo být odhaleno, ač „obecní oči“ byly všude. *Třetí* množinu pak představují aktéři příběhů a případů, kterým je věnována tato kniha.

Pojetí studia dějin zdola doplňuji ještě o následující momenty, jež považuji za velice důležité. Během let jsem si osvojil několik dílčích myšlenkových okruhů, pomocí nichž lze pochopit daleko hlouběji a komplexněji řadu otázek sociálních dějin stejně jako dějin každodennosti v raném novověku, tedy i sledované téma. Dlouho považuji za jednu z klíčových myšlenek pro studium jakéhokoli tématu raného novověku už klasický názor Jürgen Schlumboha, totiž že „zákony, jež se nemohly prosadit, představovaly strukturní znak (element – prvek) státu raného novověku“.¹⁸ Tento zdánlivě makrohistorický, či dokonce makrostrukturální jev znamená daleko více než jakési všeobjímající tvrzení. Představme si určitý patent, dejme tomu o cenzuře¹⁹, o pronásledování cikánů²⁰ či hubení neúžitečného ptactva. Bylo to opravdu tak, že dnem, kdy byl vydán či podepsán panovníkem, případně přítlučen na úředním místě a tak zveřejněn, vstoupil patent v platnost a můžeme, ba musíme podle něho posuzovat každodenní realitu a změny, jež norma přinesla? Nikoli. Vím přirozeně, že se s těmito normativními prameny dodnes nezřídka pracuje. Je ovšem možné se na ně podívat rovněž z druhé strany: není totiž nevýznamné, když se některá norma či patent musely opakovat bezmála každou dekádu. Cožpak to z hlediska každodenního života neznamenovalo, že příslušný zákon vlastně nevstoupil v platnost, a tudíž bylo nezbytné vydávat jej stále znovu a očekávat, že se jej konečně podaří uvést v život? A proč vlastně ten který normativ zůstal po desetiletí prázdnotou literou? Otázka pro fundované právní historiky, ale nejen pro ně... V každém případě v jihočeské krajině nebyl během druhé poloviny 17. a tří čtvrtin 18. století příliš počiňován vliv nebo snad tlak státního etatismu, či alespoň příklon k němu.

Je přirozeně rozdíl, pracuje-li se s hotovým konceptem, anebo s určitými dílčími myšlenkami, které se vyskytují v některých modernizačních přístupech historiografie posledních desetiletí. Mezi takové patří některé pojmy zavedené Alfem Lüdtkem – „každodennost“²¹, případně „panství jako sociální praxe (Herrschaft als soziale Praxis)“, a zejména „sociální logika“²²; naznačují, že v nejednom extrapolovaném vztahu mezi vládnoucími a ovládanými nelze nepozorovat skutečnost, že protikladné vrstvy či skupiny se nevyvíjely ve stálých konfliktech a konfrontacích, nýbrž z větší části prakticky nezávisle na sobě.²³ To znamená, že sedlák se svou rodinou a čeledí nepřemýšlel v každém okamžiku, jak přelstít vrchnost či zda jsou jeho kroky slučitelné s názory vesnické samosprávy, správy panství, či do-

konce samotného knížete pána, kterého nemusel ani jednou spatřit, natož s ním hovořit. Jak by se potom mohl ztotožnit s – některými badateli mu vnucovanou – disciplinační teorií?²⁴ Opravdu naivní představa.

DĚJINY ZDOLA NA TŘEBOŇSKU – NĚKOLIK METODICKÝCH POZNÁMEK

Už jsem uvedl, že v této knize je pro mne základní skutečností, že sexuální aktivity jakožto specificky lidské konání nejsou chápány jako nějaké abstraktní či vypreparované konstrukty, ale naopak, jsou zakotveny do každodennosti. Na čem je takové poznávání založeno? Studium velkého souboru výslechových protokolů nepřináší jen nějaké bezprostřední „košilaté“ příběhy – navíc nejednou podané jakoby za *závěsem času* a soudobé úřední *cudnosti* – vypovídající o setkání muže se ženou, jež nezůstalo bez následků. To je jen jedna rovina. Valná většina sexuálních příběhů se dotýkala daleko širší, *každodenní sociální reality sledovaných aktérů*.

A tak se dovídáme třeba, kde dotyčný nebo dotyčná sloužili, jak dlouho, zda tam docházelo k nějakým abnormalitám, například konfliktu se sedlákem, selkou, měšťanem. Služba se mohla odehrávat v rodné vesnici, ale i v sousední či docela vzdálené obci, nelze vynechat ani města a městečka v čele s rezidenční Třeboní. Nemuselo se přitom jednat jen o selské děti, daleko více se ve službě střídali neosedlí. Tak zjišťujeme, že někteří – třeba pro neshody či konflikty – neodsloužili ani celý rok. Někdy došlo k „vekslu“ – dva pacholci si vzájemně vyměnili službu u sedláků. Postihneme i majetkové poměry stejně jako pracovní aktivity, mezi nimiž nechyběly ani „rejsy“ na Moravu, vzácněji do Rakous. Mohlo se jednat o povolenou možnost opustit panství a vydat se dočasně za štěstím na druhý konec Čech, protože dotyčný nemohl na Třeboňsku najít práci. A jiní nemuseli putovat ani tak daleko, zlákal je třeba klima nedalekého Hlubocka či jiných blízkých panství. Můžete se zeptat, kdo jim takové krátkodobé, nejvýše několikaměsíční „výlety“ dovolil? Většinou nikdo, jelikož je ani nenapadlo, aby svoji vrchnost o svém úmyslu informovali. Samozřejmě šlo zpravidla o lidi, kteří nedrželi hospodářství, k němuž by byli vázáni. Zajímavé bylo, že v rámci svého pobytu na jiných panstvích se nijak netajili tím, že pocházejí z Třeboňska. Přesto většinou neměli problémy s tím, aby sehnali pro sebe či svoji partnerku nějaké to živobytí ve formě služby, od několika týdnů po několik měsíců. Většinou nevadilo, že jde o cizopanské poddané, právě tak nepřekážela okolnost, že mladá žena a muž nejsou sezdáni a putují spolu jen tak světem. Všechny tyto údaje

jsou pozoruhodným a docela objektivním obrazem běžného venkovského života na českém jihu.

I takovýto obyčejný život byl ale naplněn nejedním konfliktem. Ilustrativním příkladem může být velmi subjektivně pojatý spor dvou sousedů, sedláků z třeboňské německé vsi Hodějovice, totiž Glasera a Preetse.²⁵ Osobní animozity neznámých kořenů, které vyústily v sérii vzájemných obvinění, se rozkrývaly na pozadí vzájemného sblížení jejich dětí. Oba sedláci zásobovali svými „egodokumenty“ správu panství, neváhali se ale se svými insinuacemi vůči protivné straně obrátit i na samotného knížete Schwarzenberka. Vše odstartovala okolnost jakoby z pera Williama Shakespeara: jejich děti v sobě našly zalíbení, jež neskončilo několika nesmělými polibky. Dcera Josefa Preetse, devatenáctiletá Anna, obcovala se stejně starým Ondřejem Glaserem. Jejich počínání nezůstalo bez následků, mladá Preetsová přišla do jiného stavu, což její otec nemohl vydýchat; neváhal napsat knížeti Adamu Františkovi ze Schwarzenberka a stěžovat si na bezbožné jednání svých sousedů. A tak možná banální sousedský spor musel rozsuzovat samotný kníže pán! Uvědomme si laskavě, kdo vše inicioval. Pán ze Schwarzenberka? Nikoli. Jeho vrchní hejtman? Nikoli. Jen a jen výlučně dva marginální mužové, dva jistí poddaní z jedné vsi. Klasické dějiny zdola!²⁶

V roce 1723 prožil jedenatřicetilý Tobiáš Jiráček ze starobylé třeboňské vísky Přeseka krátké dobrodružství s o dekádu mladší Justinou Mlynařkovou ze stejné vsi.²⁷ Jejich noční schůzky v seně na statku mladé ženy vedly k tomu, že se Justina ocitla v jiném stavu. Co na tom, že se oba milovali a že se Tobiáš nacházel v letech, kdy bylo téměř slušností se oženit. Zatím sloužil jen jako pacholek u svého švagra, jinak tamního rychtáře Doležela, a podle vlastních slov neměl nic, docela nic. A přece to nebyla úplná pravda, jak uvidíme. Mohlo by se zdát, že se jednalo o typický sociální případ – muž kromě vlastních rukou neměl vůbec nic. Jak tedy mohl očekávat, že se bude moci oženit se selskou dcerou? *Ale mohl*. Jiráčkova výpověď zatím totiž nebyla celá. Na úplný závěr svého nijak dlouhého výslechu řekl něco, čím mi ten zdánlivý prostáček či outsider poněkud vyrazil dech: „...nemám vůbec nic, kromě více než dvaceti strychů obilí, které prodám, až stoupne jeho cena, a zlepším si své postavení.“ Hodnota obilí vysoko překračovala padesát zlatých!

Čtu si tuto řádku výslechu opakovaně a skoro nevěřím svým očím. Ano, byl to malý spekulant, či daleko spíše aktivní jedinec, který se velmi dobře orientoval v realitě soudobého života.²⁸ Nebyl spokojen s tím, že by měl

být mužem bez majetku, a podle soudobých názorů vlastně *mužem bez budoucnosti*. Dovedl se postarat o to, aby tomu tak nebylo. Zůstává otevřenou otázkou, kde k obilí přišel. Ukrást jej nejspíše nemohl, na to by se v mikrokosmu uvedené vísky bezesporu přišlo. Mohlo se jednat o náhradu za část nevyplacené mzdy, tato možnost by však patrně byla ve výsledku zmíněna. Spíše šlo tedy o naturální odměnu za možnou výpomoc sedlákům ve vsi. Jeho výpověď každopádně nikoho nepřekvapila, nekladli mu dodatečné otázky, všichni chápali, co bylo vysloveno. A tak se mohl Tobiáš Jiráček konečně oženit. „Zelenou“ dostal i od knížete Schwarzenberka. Jednalo se přitom o sňatek do podružství, jež nejednou správa panství stejně jako kníže zakazovali.

JE ZAJÍMAVÉ, jak řešily svoji životní situaci ženy, které *hodily podkovou* dokonce několikrát. Patrně dobře věděly, že je nečeká jen vězení, ale dokonce i možnost vypovězení z panství. Přesto tyto osoby nejnižšího postavení dokázaly podstoupit všechna rizika, a pokud byly vypovězeny, na panství se vracely. Nebylo to pro ně bez významu, vždy totiž našly jisté milosrdenství, někdo jim poskytl nocleh, druhý trochu jídla či kus obnošeného šatstva. Například jistá skoro padesátiletá Dorota Valentová, žena nepřilíš řádného života, byla roku 1717 podruhé vypovězena z panství, a přesto se opětovně na Třeboňsko vracela. Je zřejmé, že i v této rovině platila Schlumbohmova myšlenka o nutném opakování norem jakožto dokladu o jejich neúčinnosti. A neplatilo to jen na úrovni státu, ale i v praxi jednotlivých panství, případně jejich skupiny patřící jednomu vlastníkovi.

A ještě na něco nelze zapomenout. Až do konce druhé dekády 18. věku nebylo samozřejmé, že by se těhotná mladá žena mohla vdát (většinou za podruha – do podružství). Teprve posléze byl tento poněkud diskriminující princip změněn,²⁹ vynutil si jej tlak zdola. Co tím myslím? Neosedlí totiž prostě nerespektovali tento *nepsaný* zákaz a v praxi jej hojně obcházeli. Neustával, ba dokonce rostl počet takovýchto dvojic, které nejdříve „hřešily“ a teprve pak žádaly o povolení sňatku. A bez šance nemusela být ani žena se třemi podkovami, tedy žena hned třikrát zmrhaná. Poddanský soupis z roku 1670 eviduje v Slavošovicích jistou „Annu, po hluchým pastejří“, ženu velmi nevalné pověsti, nejistého věku stejně jako nejistého osudu.³⁰ U jejího jména se skví hned tři podkovy a vedle těchto znamená je uvedeno i toto: „Vdaná za jednoho slepého, vozí ho po světě.“ Tedy i takováto žena bez dobré pověsti nezůstala zcela vyřazena ze „sňatkového trhu“, a nakonec vlastně plnila i pozitivní sociální funkci, když se starala –

dokonce v řádném manželském svazku – o nevidomého muže.³¹ Nelze pochybovat o tom, že se oba živilí žebrotou.

Aktivní jednotlivci představují jakousi pomyslnou kostru této knihy. Nemůžeme si přirozeně představovat, že všichni lidé, bez ohledu na jejich majetkové či širěji sociální poměry, byli nositeli této charakteristiky. Jistě není obtížné nalézt také osoby *pasivní*, jež mechanicky přijaly rozhodnutí správy panství, a to nejen v záležitosti týkající se jejich předchozích interpersonálních aktivit. I tito lidé „bez vlastního názoru“ jsou v treboňském materiálu zachytitelní. Jejich asi nejtypičtějším znakem jsou, jak soudím, velmi stručné odpovědi při výsleších, a to zejména na otázku, jež stála zpravidla na konci jednoho každého vyšetřování. Tito lidé také nechávali rozhodnutí svého případu zcela v rukou vrchnosti. Lišili se tak od jiných, kteří navrhovali to či ono, anebo třeba zcela odmítali nést následky za své předchozí konání.

1.4 SEXUÁLNÍ DELIKTY V MINULOSTI – RETROSPEKTIVA BÁDÁNÍ

DOMÁCÍ BÁDÁNÍ

České bádání sneslo velké množství poznatků k dějinám sexuálního jednání našich předků zejména na poli historické demografie³², jež dosáhla za téměř půlstoletí od etablování této historické disciplíny u nás pozoruhodné úrovně³³ a trvalých výsledků, a to ať jde o empirické výzkumy, případně studium populačního myšlení³⁴, nebo o syntetická pojednání.³⁵ K jejím výsledkům je třeba vždy přihlížet, což se přirozeně děje i v této práci.

Z jiného úhlu se k tematice sexu začalo přibližovat bádání o historické kriminalistice, kriminologii³⁶ či – podle dříve používaného názvu – hrdelním soudnictvím.³⁷ Na druhé straně nepřehlédněme, že ve standardních kompendiích právních dějin není tematika sexuálních přečinů či zločinů dotčena vůbec.³⁸ To platí ostatně i o klasickém díle o starém českém soudnictví od Jiřího Klaboucha.³⁹ Z historické kriminologie se autoři posléze dostávali k sexuálním deliktům. Jmenujme v prvé řadě práce Jindřicha Francka (1943).⁴⁰ Autor je znamenitý znalec pramenů, ortelními manuály *Staré manipulace* počínaje a množstvím případů vyplývajících ze sexuální interakce žen a mužů konče. Problematikou se zabývá dlouhá desetiletí, na téma hrdelního soudnictví systematicky publikoval od počátku osmdesátých let minulého století.⁴¹ Pozornost

věnoval především městskému prostředí. Po této stránce chápu přínos četných autorových prací. Poněkud sporná je ale vlastní metodika či způsob zpracování, jež jsou dominantně právně-historické. Autor líčí poměrně podrobně síť norem, zákazů, příkazů – zemské zákoníky, patenty, trestní kodexy 18. století. Na základě tohoto normativního rastru následně konstruuje realitu. Tu posléze ilustruje jednotlivými případy žen a mužů. Jsou to jakési korálky na pomyslném náhrdelníku v podstatě manželských kauz, přirozeně s nejedním přesahem. Ale každý korálek je docela izolován od toho následujícího.

J. Francek tak v podstatě použil shodný postup jako ve svých jiných pracích, kdy po normativním úvodu přicházejí jednotlivé kriminální, sexuální, čarodějnické nebo zbojnické případy.⁴² Autor se nepokusil konfrontovat svou metodu s mezinárodním bádáním, které je již po desetiletí zakotveno podstatně hlouběji, sociálně-historicky až antropologicky. Je snad možné akceptovat opominutí těchto moderních směrů, jednotlivé případy jsou ale pouze parafrázemi konkrétních kauz, kde postrádáme kontext. Jediným kritériem je tu patrně přitažlivost tématu, zajímavost až bizarnost příběhu. Jak je z minulosti i z přítomnosti známo, lidské jednání je plné podobných případů či příběhů... Dospět k určitému kontextu jednotlivých kauz (alespoň pro skupiny případů regionálně spojených), který by trochu více prozrazoval o jejich aktérech, je v dokumentech 16. století jistě obtížné. V těch mladších je to již možné, autor se o to však nepokusil.

PODSTATNĚ MODERNĚJŠÍ koncepční hlediska zvolili autoři mladší generace, spojení s tzv. jihočeskou historickou školou. Pavel Matlas (1976) dokázal vytěžit velmi mnoho z bohaté dokumentace, jež se nachází zejména v treboňském archivu, zvláště k velkému panství Hluboká nad Vltavou, představujícímu vlastní centrum jeho studií. Při zpracovávání tamních kriminálních činů, které chápe souhrnně jako „hrdelní soudnictví“,⁴³ sledoval komplexnější otázku inspirovanou velkým konceptem evropské historiografie druhé poloviny 20. století, totiž *sociálním disciplinováním*. Toto téma se pokusil zpracovat i teoretičtěji, byť kriticky, a poněkud jednostranně jej zprostředkoval tuzemské historické obci.⁴⁴ Položil důraz na koncept Gerharda Oestricha, přičemž se jen zmínil o dalších disciplinačních systémech (Norbert Elias, Michel Foucault).

Je poněkud paradoxní, že se pokusil aplikovat Oestrichovo pojetí sociálního disciplinování na poměry jednoho českého panství, totiž Hluboké nad Vltavou, poté co byl takovýto postup ve střední Evropě dávno shle-

dán jako příliš deduktivní, centristický, schematický a vzdálený od dobové reality – nekompatibilní s prameny. Jedná se o svého druhu „exhumaci“ či „revitalizaci“ něčeho prakticky překonaného, opuštěného či opouštěného. Sám Matlas sice koncept v závěru své práce vyvrací empiricky, ale aplikace apriorního modelu byla poměrně zbytečná a doslova trčí jako cizorodý prvek v záplavě bohaté pramenné dokumentace. Takto postupovala třeba německá historiografie již v poslední dekádě 20. století.⁴⁵

Uvedený postup považují koncepčně za poněkud zavádějící. Neprozrazuje onu tak často traktovanou zaostalost domácí historiografie? Případně praktiky některých tuzemských pracovišť, jež se ráda honosí užíváním určitých moderních, ba módních nálepek?⁴⁶ Právě v interakci se sociálním disciplinováním a raně novověkou kriminalitou (či hrdelním soudnictvím) se již před časem prokázalo, že sociální kontrola nepůsobila jen vertikálně (shora dolů), ale stejně silně rovněž horizontálně, tedy napříč společností, a také že formální kontrola byla doplněna sociální kontrolou neformální. Ta působila daleko dříve a nejednou i častěji než soud.⁴⁷

Prosté prohlížení pramenného materiálu totiž prozrazuje, že není třeba poutat jej do podobných makroschémat. Matlas postupuje při studiu stíhaných kriminálních, sexuálních, ale i jiných deliktů klasickým způsobem *shora dolů* (z *centra na periferii*), jak dokládá podstatná část monografie o důvodech „selhání sociální disciplinace“. Navíc v interakci disciplinace a historické kriminality opomenul jeden podstatný segment disciplinačních snah, a to Apelační soud. Neměl tento soud kupříkladu unifikovat rozsudky v podobných kauzách? A takových otázek by bylo více. I tato skutečnost prozrazuje autorovo selektivní vnímání konceptu.⁴⁸ Ostatně paralelní zahraniční bádání, zejména německé, se již řadu let snaží oddělit studium kriminality jako součásti sociálních dějin a jejich každodenní praxi od obecných teoretických postupů a diskurzů raně novověkých učenců či kritických pozorovatelů 17.–18. století, kteří vnímali ten který historický terén ze značné vzdálenosti, například z ticha svých pracoven.⁴⁹ A takový byl i Oestrichův v podstatě etastický koncept – založený na říšských myslitelích. Praktická politika a její následné normy představovaly jeden směr, zatímco úvahy myslitelů směr druhý.

Zvláštní a samostatnou pozornost věnoval P. Matlas sexuálním deliktům, které sleduje jako přečin, přestupek či zločin. Tak se zabývá například „deliktem smilstva a jeho postihem“⁵⁰, případně „trestní praxí patrimoniální jurisdikce“.⁵¹ Zajímá jej tedy především, co se odehrávalo jako *následek* sexuálního aktu či skutku a jak k těmto činům přistupovali vrchnostenští

úředníci. Jde přirozeně o legitimní přístup, navíc opřený o množství znamenitého materiálu, jež autor vyhodnocuje a využívá poměrně se zdarem. Pro sledování sexuálních deliktů však nevyužil klíčový materiál v Českém Krumlově.⁵²

Hledání nejrůznějších *strategií*⁵³, vycházejících z konceptu historické antropologie, se stalo základem prací Jaroslava Dibelky (1981). Autor se mimo jiné⁵⁴ zabýval a zabývá velmi významně sexuálními delikty na jihu Čech.⁵⁵ Nezajímá jej ani tak vlastní vyšetřování, ale obrací pozornost ke konkrétním aktérům jednotlivých případů. Dibelka se domnívá, že „každá taková osoba je přitom pro historika důležitá, protože málokdo vypovídá o hodnotách a postojích společnosti a své kultury jako ten, kdo je vědomě nebo nevědomě porušil“.⁵⁶ Dibelka se spíše distancuje od právního nazírání ve prospěch historické antropologie. Na druhé straně formuluje například v souvislosti se smilstvem „snahy o vymýcení smilstva a nemanželských početí mezi poddanými“.⁵⁷ Co jiného mohlo znamenat takové vymýcení než zpřísnění trestů, a kdo je mohl provést, toliko soudy? Jistě mohl být autor motivován okolností, že norma a realita byly od sebe nejednou velice vzdáleny, a tato značná či sotva překročitelná dilatace skýtá mnoho možností pro interpretaci či interpretace. Ovšem těžiště Dibelkova zkoumání se nachází ve sledování jedinců, i když jako osob velice pevně zakotvených v soudobé venkovské společnosti.

Odpovídá antropologické systematice a jazyku, že se autor orientuje *na obranné strategie mužů a žen*,⁵⁸ obviněných z toho kterého sexuálního deliktu. Představuje to po mém soudu poměrně výrazný náběh k apriorní formalizaci jednotlivých aktů i aktérů. Tento postup v sobě skrývá nebezpečí jisté schematizace jednání konkrétních osob stejně jako řady individuálních příběhů, jejich časového průběhu i jejich vyústění, a to zejména proto, že excerpované výpovědi jsou podány bez kontextu jednotlivých příběhů. Klasicky je to patrné u sedláků, kteří přivedli do jiného stavu děvečku. Zde chybějí údaje o věku dotyčného, které opravdu nejsou ve výsledcích jaksi pro okrasu. V někdejší logice totiž představovaly konstitutivní prvek, jenž byl dokonce kontrolován pomocí jiné úřední dokumentace (např. poddanských seznamů).

Celkově postrádám výraznější zpracování sociálního kontextu. Nejednou měl sedlák podstatně starší manželku, jiní partneři prožívali těžký dlouholetý konflikt, jsou i případy odchodů těchto mužů ze statku, jindy se „čekalo“, až manželka zemře. Samotná snaha o zobecnění strategií je pouhou konstrukcí, jelikož nejeden muž „spáchal“ sexuální skutek im-

pulzivně, pod vlivem alkoholu a podobně. A konečně, děvče nemusela být vůbec podruhná. Nestačí tedy vzít tři čtyři archivní kartony či fascikly s příslušnými sexuálními delikty, pročíst je, vypsat – a je hotovo: sexuální delikty jsou poznány a strategie aktérů odhaleny.⁵⁹

Zastavím se ještě u „nejrizikovější obranné strategie“, jež byla podle Dibelky vedena snahou žen zatajit své těhotenství; autor se tak dostává až k „abortivním praktikám“.⁶⁰ Řetězení autorových úvah nad tímto jednáním je dozajista spekulativní. Vždyť i jím sledované Třeboňsko poskytuje dostatek informací o rozšíření nejen antikoncepčních, ale i kontracepčních praktik.⁶¹ Jedná se prostě o komplexnější problematiku, než by dokázaly odrazit dílčí aspekty z dílčím způsobem posuzovaných výsledkových protokolů. Navíc autorova koncentrace na období přelomu 17. a 18. století je sice možná, ale z hlediska studovaných fenoménů, řazených podle antropologické systematiky, přece jen poněkud krátká. Takto jde v podstatě o statický popis sledovaných jevů, jež postrádá zásadní aspekt vývoje. Pokaždé poněkud jinak lze totiž charakterizovat sexuální příběhy kolem roku 1700, 1730 či 1750.⁶²

Celkově ale považuji za pozoruhodné, že je téma sexuálních deliktů studováno u nás s poměrně značnou intenzitou a výsledky studia jsou nesporné a přínosné. Patrně jediným problémem je značné zaměření pozornosti na vlastní delikt a opomenutí jeho širšího sociálního kontextu, a to ve prospěch norem, konání vrchnosti a jejího aparátu. Případá mi, jako by byly jednotlivé případy vytrženy ze souvislostí, protože nemají žádnou reflexi v každodenní či širěji sociální realitě. V první řadě jde přirozeně o společenskou akceptaci či neakceptaci sexu v oné době.

DÁLE MI nepřípadalo adekvátní využití některou ze sexuálních teorií, jež vznikly zejména ve 20. století (ať již v tuzemsku, či zahraničí), prostě proto, že jsou opřeny o moderní statistický, lékařský či trestněprávní materiál. Mám za to, že historii jako takovou nelze zcela ztotožnit s historií lékařství (včetně psychiatrie, sexuologie a dalších specializací), ač tato disciplína vydala i u nás ne jeden zralý plod.⁶³ Každý z těchto oborů má své vlastní metody, své prameny, své postupy. A navíc člověk raného novověku nebyl, pokud jde o tato pro mnohé dodnes lechtivá témata či otázky, dostatečně otevřený a sdílný. Z tohoto důvodu je patrně lepší – alespoň pro náš účel – nechat zmíněné obory poněkud stranou.

Obsah

Malé zastavení před úvodem	7
Poděkování	9
Kapitola 1	11
Aktéři sexu se představují	
Kapitola 2	48
Prameny k sexuálním skutkům a počátky sexu na Třeboňsku	
Kapitola 3	66
Realita a mýtus sexuálních vztahů na venkově v raném novověku	
Kapitola 4	101
Aktéři sexu	
Kapitola 5	140
Místa činu: topografie a geografie sexu	
Kapitola 6	208
Krátká intimní chvílka – trvalé následky?	
Kapitola 7	247
Sex a...	
Kapitola 8	297
Reakce na těhotenství	
Kapitola 9	319
Nestandardní formy sexuálního chování	
Kapitola 10	348
Tresty	
Kapitola 11	406
Schwarzenberkové a sex jejich poddaných	
Kapitola 12	455
Dívky, ženy, baby	
Kapitola 13	491
Chlapci, mladíci, muži, kmeti	
Závěry	537
Sex v době temna: věc veřejná	
Seznam pramenů a literatury	553
Poznámky	571

Jaroslav Čechura

SEX V DOBĚ TEMNA

Sexuální život na českém jihu v prvním
století Schwarzenberků (1660-1770)

Sazba a typografie martin.tresnak@gmail.com

Vydalo nakladatelství Rybka Publishers, V Jirchářích 6, 110 00,
v Praze, na jaře roku 2015.

www.rybkapub.cz

První vydání